

education

Department:
Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

**NATIONAL
SENIOR CERTIFICATE**

KREITI YA 12

SEPEDI LELEMETLALELETŠO LA PELE (FAL)

LEPHEPHE LA PELE (P1)

NOFEMERE 2009

MEPUTSO: 80

NAKO: 2 diiri

Palomoka ya matlakala a dipotšišo ke 9.

DITAELO

1. Lephephe le, le arotšwe ka dikarolo tše THARO, e lego ya A, B le C.
KAROLO ya A: Tekatlaologanyo (30)
KAROLO ya B: Kakaretšo (10)
KAROLO ya C: Thutapolelo le Tšhomišopolelo (40)
2. Badišiša ditaelo ka šedi.
3. Araba dipotšišo ka moka.
4. Karolo ye nngwe le ye nngwe e ngwalwe letlakaleng la yona.
5. Thalela mošomo wa gago ka morago ga karolo ye nngwe le ye nngwe.
6. Tatelano ya dikarabo e swane le ya dipotšišo.
7. Tshela mothaladi ka morago ga karabo ye nngwe le ye nngwe.
8. Ngwala ka bothakga ka mongwalo wo o bonalago.
9. Ela hloko mopeleto le tlhamego ya mafoko.

KAROLO YA A: TEKATLHAOLOGANYO**POTŠIŠO 1**

1.1 Badišiša temana ye e latelago gore o tle o kgone go araba dipotšišo.

MEKGATLO YA THEKGANO

Mekgatlo ya thekgano e thuša batho ka moka bao ba nyakago thekgo go ya ka seo se ba hlagetšego goba seo ba lego sona. Mekgatlo wo mongwe le wo mongwe wa thekgano o na le mohuta wa thušo yeo o e fago batho bao ba o tsenetšego. Mekgatlo ya mohuta wo e dira gore motho a amogele seemo seo a lego go sona. Kamogelo ya go swana le ye, e direga ka morago ga ge motho a lemogile gore ga se yena a nnoši a lego ka mokgwa wo.

Go na le mekgatlo ya thekgano ya batho bao ba sa itekanelago mebeleng, batho bao ba nago le bolwetši bja HIV/Aids, bao ba hlokofaletšwego, bana bao ba hlokago batswadi, batho ba go itlhakela, bjalobjalo. Batho bao e lego maloko a mekgatlo ye, ba thekgana ka bobona, ba a ratana, ba a hlomphana, ba a dirišana ka ge **segologolo le sona se ile sa bolela** sa re tau tša hloka seboka di šitwa ke nare e hlotša. Ge ba dutše ba phela mmogo, ba gahlana dikopanong, maloko a lemoga phetogo le kgatelopele maphelong a bona.

Bahlokamedi ba mekgatlo ya thekgano ba swanetše go ba le nnete. Ba tshepiše maloko a mokgatlo dilo tšeo di kgonagalago, e sego lefeela. Motho ge a hweditše tšhelete go tšwa mekgatlong ya go thuša ka ditšhelete goba mmušong, o swanetše go diriša tšhelete yeo ka mokgwa wa maleba eupša e sego go ikhola ka yona.

Bahlokamedi ba swanetše go hlompha batho bao ba ba hlokomelago, ba boledišane le bona ka mokgwa wo ba nyakago go thušwa ka gona. Nako le nako maloko a botšwe ka dipeakanyo tša ditiragalo le gore ba tla fiwa le go direlwa eng. Se segolo ke gore setšhaba se thuše maloko a mekgatlo gore a ithate, a itshepe, a be le kholofelo ya dipoelo tše di botse.

- 1.1.1 Ke ka lebaka la eng batho ba swanetše go tsenela mekgatlo ya thekgano? Efa mabaka a mabedi. (4)
- 1.1.2 Akanya lebaka leo le dirilego gore mongwadi a šomiše mantšu a: 'go ikhola' sebakeng sa 'go ja tšhelete'. (2)
- 1.1.3 Efa leina la mmolelo wo o kotofaditšwego le gore o šupa eng ge o dirišitšwe ka tsela ye. (2)
- 1.1.4 Na seema se se tšwelelago mo temaneng se kgatha tema efe go ya le ka fao se dirišitšwego ka gona? (2)
- 1.1.5 Na molaotheo wa naga ya geno o reng mabapi le go kgethollwa ga maloko a mekgatlo ya thekgano? (2)

- 1.1.6 Go ya ka wena, ke eng seo se dirago gore batho ba tšhabe go tsenela mekgatlo ya mohuta wo? (2)
- 1.1.7 Ge o be o le modiredi wa mmušo lefapheng la kabo ya ditšhelete tša go thuša mekgatlo, ke magato afe ao o bego o tlo a tšea go kgonthiša gore tšhelete e dirišwa ka mokgwa wa maleba? Efa magato a mabedi. (4)
- 1.1.8 Ke ka lebaka la eng batho ba hlohleletšwa go dira diteko tša madi malebana le HIV/Aids? (2)

1.2 Bala poledišano ya ka tlase gore o tle o kgone go araba dipotšišo.

(Zimu le Zokane ba ka lapeng la boZimu ka mošola wa noka ya Limpopo.)

Zimu: Zokane, ke ka lebaka la eng tatago a se gona ka gae ka mehla?

Zokane: Ga a gona, o šoma polaseng ye nngwe profeseng ya Limpopo. O tla gae nakong ya makhutšo a Matswalo a Morena fela.

Zimu: Ee, malome wa ka le yena o šoma kua polaseng ... O ka re ke polaseng ya diapole kua Kapa. Tatago ga a dume ge ka le lengwe la matsatši a ka šoma kgauswi le gae?

Zokane: O a rata, eupša o re a ka se dire tšhelete ye kaone.

Zimu: O a rereša, malome o re le yena o lekile go ka šoma gae eupša mogolo wa gona ga o kgotsofatše.

Zokane: O bolela nnete, ge o ka šomela tšhelete ya go iphepa le go fepa lapa la gago fela, gona o tla ikhwetša o le mathateng a magolo. O tla hloka tšhelete ye o ka e bolokago wa be wa palelwa ke go lefela bana sekolong. Bophelo bo boima kudu ... go tšwela ka ntle go bona ke go ithuta maleme a a fapanego. Ka nako tše dingwe badudi ba mafelo ao ba a ba lwantšha ka la go re ba ba tšeela mešomo. Ke kwela tate bohloko eupša ga go na se nka se dirago ka gore mo gae go se na mošomo.

Zimu: Malome o nngwaletše a mpotša gore bašomi ba dipolaseng bao ba tšwago dinageng tša ka ntle ga Afrika-Borwa, ke bona ba tlaišegago. O re batho ba bangwe ba ba bitša "Makwerekwere" ... ga go botse.

Zokane: Go befile kudu! Ke Matšwantle!

- 1.2.1 O nagana gore ke ka lebaka la eng tatagoZimu le malome wa Zokane ba tlogile dinageng tša bobona go tlo šoma ka Afrika-Borwa? (2)
- 1.2.2 Na o kwana le Zokane ge a re tatagoZimu le malome wa gagwe ke Matšwantle? Thekga karabo ya gago. (2)

- 1.2.3 Go ya ka temana ye, laetša ka moo batho ba kgethologanyago Matšwantle ka gona. (2)
- 1.2.4 Go ya ka wena ke mathata afe ao a aparelago Matšwantle a mo Afrika-Borwa? Efa lebaka. (2)
- 1.2.5 Tšweletša dikgopolo tša gago mabapi le Matšwantle ao a tletšego ka mo nageng ya Afrika-Borwa. (2)

PALOMOKA YA KAROLO YA A: 30

KAROLO YA B: KAKARETŠO

POTŠIŠO 2

- 2.1 Bala temana ye e latelago ka kelohloko gomme o e akaretše ka mantšu ao e ka bago a 60 go iša go a 70.

GO SEKETŠA GO BOHLOKWA

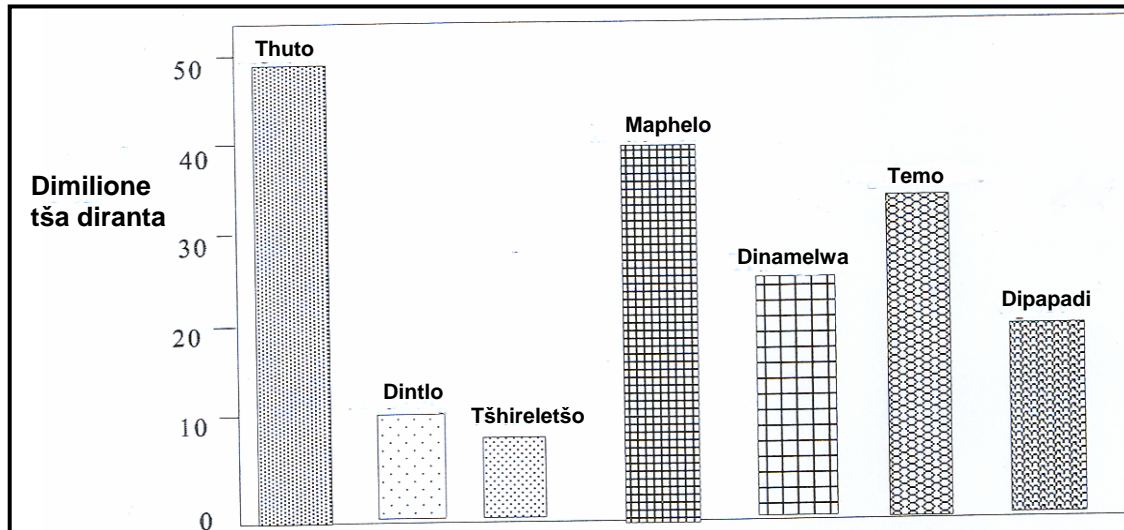
Theko ya godimo ya dijo e gapeletša batho go fetoša maphelo a bona. Motho mang le mang a lebelele sekhwama sa gagwe pele a reka dijo. Ge go ka no rekwa dijo ntle le go lebelela potla pele, ke mo phošo ya tšhomišobošaedi ya tšhelete e thomago gona, ka gore moreki o diriša tšhelete ya go feta yeo a bego a e beetše go reka dijo. Go realo ya ba go bula lešoba ka lehlakoreng le lengwe. Ge tšhelete e thoma go hlaela go iwa *gabomatšhonisa* go kgopela kadimo ya tšhelete. Ruri motswadi o tsena sekolotong seo a bego a se a ipeakanyetša sona.

Setšhaba se swanetše go ba le lenaneo la peakanyo ya tšhelete. Dinyakwa di ngwalwe go ya ka bohlokwa bja tšona, ntle le go reka dijo ka go no kgahliša fela. Tshenyo ya tšhelete e hlolega kudu nakong ya Matswalo a Morena. Ge nako ye e fihlile, batho ba ya mabenkeleng go reka dijo tša boithabišo, go sa elwe šedi ya gore selo seo se rekwago se bohlokwa na? Batswadi ba tlogela go ya mabenkeleng le bana ka gore ge ba fihlile mabenkeleng, bana ba nyaka se le sela gomme motswadi a reke ntle le go lemoga gore tšhelete ya go reka selo seo ngwana a se nyakago e be e sa beakanyetšwa. Batho ba ele šedi mabenkele ao a rekišago dipapatšo tša theko ya fase gomme go rekwe gona. Diyo go apewe tša go lekanela gore di fele. Gantši ge diyo tša maabane di šetše, di tšhollwa ntle le go ela šedi ya gore go lahlwa ga diyo ke tshenyo ye kgolo. Keletšo ke gore diyo ge di šetše di ka lewa ka sopo go tsošološa bose bja tšona. Setšhaba se ka itirela mašengwana a go lema merogo ka dirapaneng le go rua dikgogo.

PALOMOKA YA KAROLO YA B: 10

KAROLO YA C: THUTAPOLELO LE TŠHOMIŠOPOLELO**POTŠIŠO 3**

Lebeledišiša krafo ye e latelago, o bone ka moo go šomišitšwego tšhelete ya lekgetho ngwageng wo o fetilego. Araba dipotšišo tša go e latela.

- 3.1 Hlaloša gore ke ka lebaka la eng krafo ye e laetša kgonagalo ye nnyane ya gore naga ye e ka tsenela ntwa? (1)
- 3.2 Ngwala tšhelete yeo e abetšwego Kgoro ya Dintlo ka mantšu. (2)
- 3.3 Ke tšhelete ye kakaang yeo e šomišitšwego ke Kgoro ya Maphelo? (1)
- 3.4 Go ya ka wena, o bona lebaka e le lefe gore Kgoro ya Thuto e abelwe tšhelete ye ntši? (2)
- [6]**

POTŠIŠO 4

Bala poledišano ye e latelago gore o tle o kgone go araba dipotšišo.

Rathaa: **Go na le mogwanto wo mogolo lehono.**

Modjadji: Ke mogwanto wa eng? Ga ke rate mogwanto.

Rathaa: Tokelo ya go gwanta e gona. Molato ke gore magogelathoko a senya dithoto tša batho, ebile ba a ba gobatša.

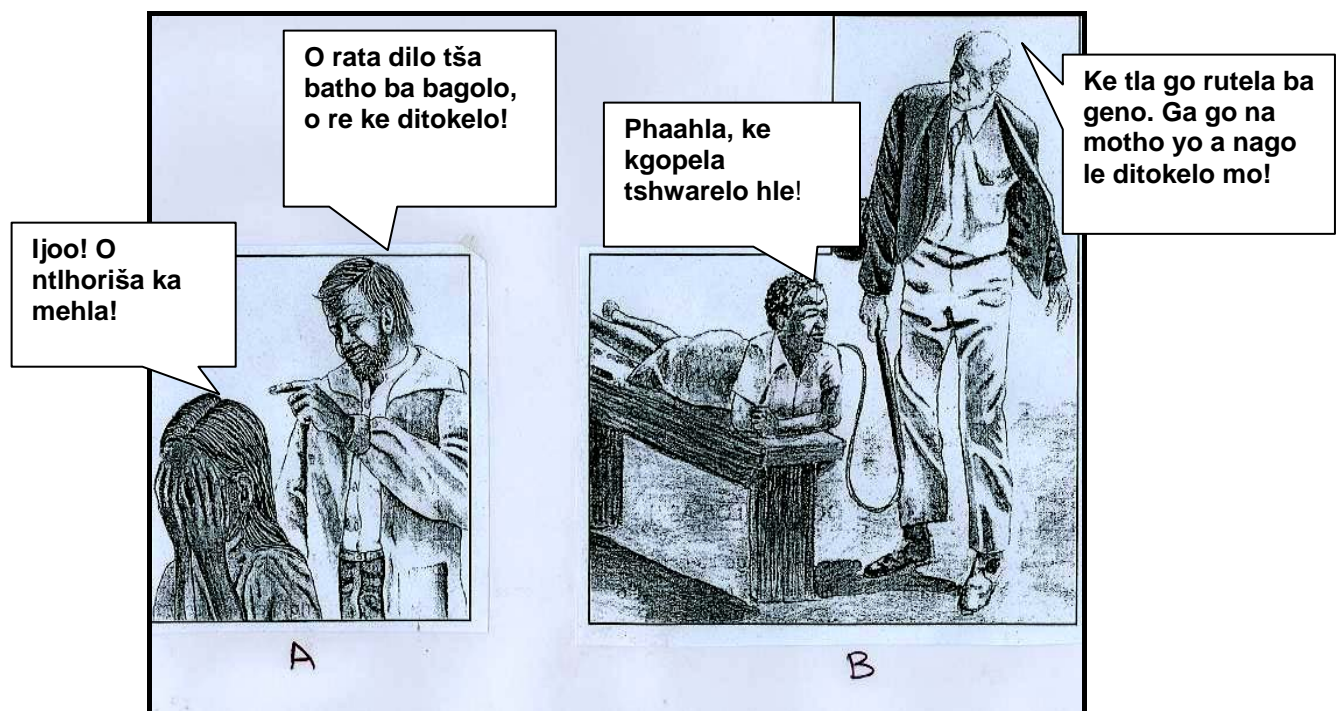
Modjadji: Bjale **mpotše**, nkane basadi ba bohlale le bahumagadi, ke sa le bale le basatšana ba rena ba eya mogwantong?

- 4.1 Laetša mešomo ye e phethwago ke meselana yeo e thaletšwego. (2)
- 4.2 Tsopola leamanyiina leo le dirišitšwego mo o be o laetše gore le phetha tiro efe ge le dirišitšwe ka tsela yeo. (2)
- 4.3 Tliša lefoko leo le kotofaditšwego ka lebaka le le fetilego le le letlago. (2)
- 4.4 Hlaola lefoko la potšišo gomme o laetše dilo tše pedi tšeo di dirago gore e be potšišo. (3)
- 4.5 Na lekopanyi le, **ebile**, le laetša eng ge le dirišitšwe ka tsela ye mo poledišanong? (2)
- 4.6 Hlaola lehlathifelo leo le tšwelelago mo, o be o laetše gore ke ka lebaka la eng e le la lefelo. (2)
- 4.7 Tsopola lehlaodi leo le hlaolago mogwanto gomme o fe mohuta wa lona. (2)
- 4.8 Efa mohuta wa lediri leo le ntshofaditšwego o be o le hlaloše. (2)

[17]

POTŠIŠO 5

- 5.1 Ditiragalo ke tše di a latela, itswalanye le tšona gore o tle o kgone go araba dipotšišo.

- 5.1.1 Na lelahlelwa le, **ijoo!**, le laetša eng ge le dirišitšwe ka tsela ye? (2)
- 5.1.2 Ngwala lelatodi la lentšu le, **rata**, o be o hlame lefokonolo ka lona go laetša kwešišo. (2)

- 5.1.3 Hlaola lentšu leo e lego honorifiki gomme o laetše gore le šupa eng ge le dirišitšwe ka tsela ye. (2)
- 5.1.4 Tsopola mafoko go tšwa diswantšhong tša ka godimo ao a laetšago:
- (a) Kgatelelo ya ditokelo
- (b) kgopelo (2)
- 5.1.5 Lethuši le le dirišitšwego mo poledišanong le phetha tiro efe ge le dirišitšwe ka mokgwa wo? (2)

5.2 Lebelela diswantšho tše di latelago tša dinamelwa gomme o kgethe tše pedi tšeo di filwego maina a boithamelolo, o be o hlaloše gore ke ka lebaka la eng di filwe maina ao.

Karabo ya gago e be ka tsela ye:

	Mainahlangwa	Lebaka
(a)		
(b)		

(4)
[14]

POTŠIŠO 6

Phošolla mo go fošagetšego.

ge le ngwala hlahlobo le bale melawana ya potsišo ye nngwe le ye nngwe

(3)

PALOMOKA YA KAROLO YA C: 40

PALOMOKA YA TLHAHLOBO: 80